

FIRKÁK II.

FIATAL RÓMAI KOROS KUTATÓK II. KONFERENCIAKÖTETE

2007. október 9–10.

Visegrád

2009. november 20–22.

Komárom

Szerkesztette:

Bíró Szilvia – Vámos Péter

FiRKák II.
Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete

Szerkesztő: Bíró Szilvia – Vámos Péter

A borító a belegi katonai diploma belső oldalait ábrázoló
(Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Dabasi András) fotó felhasználásával készült.

A kötet az Nemzeti Kulturális Alap 3412/8319. sz. pályázat támogatásával jött létre

ISBN 978-963-89715-0-0

Kiadó: Mursella Régészeti Egyesület
Felelős kiadó: Molnár Attila
Példányszám: 300 db
Grafikai munkák: Almamag Kreatív Műhely
Nyomdai kivitelezés: Demax Művek Kft.
Minden jog fenntartva © Mursella Régészeti Egyesület és a szerzők

Tartalom

ELŐSZÓ HELYETT... ..	9
A KÉT KONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK	11
Nagy Levente AZ IDŐ RÖVID TÖRTÉNETE MITHRAS MISZTÉRIUMAIBAN A Chaos rendje, a Sötétség városa és a kezdetek ikonográfiája	15
<i>The Short History of the Time in the Mysteries of Mithras.</i> <i>The Order of Chaos, the City of Darkness, and the Iconography of Beginnings</i>	
Bózsza Anikó TÜKÖR MINT SZIMBÓLUM?	31
<i>Mirror as symbol?</i>	
Fehér Bence MENTULA SILVANI	47
<i>Mentula Silvani</i>	
Nagy Levente EGY INTERCISAI ALKÉSTIS-RELIEF ÉS PÁRHUZAMAI Halott mitológiai alakok ikonográfiájának problémái a kora császárkori művészetben	57
<i>Ein Alkestis-Relief aus Intercisa und die Ikonographie einiger verstorbenen mythischen Gestalten in der kaiserzeitlichen Grabkunst</i>	
Szabó Ádám A HAGYOMÁNYOS RÓMAI VALLÁSGYAKORLAT FELIRATOS EMLÉKEI SOPIANAEBÓL	79
<i>Die epigraphischen Denkmäler der traditionellen römischen Religionspraktik aus Sopianae</i>	
Sréter Kinga A RUHA TESZI A RÓMAIT Portréábrázolások a brigetioi sírsztéléken	89
<i>Portrait depictions on the steles of Brigetio</i>	
Havas Zoltán EGY KÖZÉPKOROS ÁSATÁS RÓMAI EREDMÉNYEI Másodlagos, többedleges lelőhelyű római kőfaragványok a Hajógyári-szigeten	125
<i>Die römischen Ergebnisse einer mittelalterlichen Ausgrabung. Römische Spolien auf der Schiffswerft-Insel (Hajógyári-Sziget)</i>	
Balogh Roland – Barta Andrea NEM NORMATÍV SZÓALAKOK A SZEKSZÁRDI WOSINSKY MÓR MÚZEUM RÓMAI KORI FELIRATAIN	151
<i>Non-normative word forms on the Roman inscriptions of the Wosinsky Mór Museum in Szekszárd</i>	

Fehér Bence	
BUJKÁLÓ ADATOK AQUINCUMBÓL A NEM-SZABVÁNYOS LATIN NYELVHASZNÁLATRA	
Egy közismert aquincumi felirat tanulságai	173
<i>Some hidden data for the non -standard usage of Latin in Pannonia</i>	
Juhász Lajos	
AELIUS CAESAR PANNONIA PERSZONIFIKÁCIÓJA	
ÉS A HADRIANUSI UTÓDLÁSI POLITIKA	179
<i>Aelius Caesar's Pannonia personification and the Hadrianic succession policy</i>	
Vida István	
KINCSEK ÉS ETNIKUM	
2–3. századi dák kincsek	189
<i>(Treasures and Ethnics. Dacian Coin Treasures from the 2nd–3rd century)</i>	
Lassányi Gábor	
RÓMAI KATONAI DIPLOMA TÖREDÉKE SÁNDORFALVÁRÓL	199
<i>Fragment of a Roman military diploma from Sándorfalva (Eastern Hungary)</i>	
Dávid Bartus	
ROMAN HAIRPINS REPRESENTING HUMAN HANDS	
Typology and symbolism	205
<i>Kéz-ábrázolású római hajtűk: tipológia és szimbolika</i>	
Andrea Csapláros – Christoph Hinker – Susanne Lamm	
TYPOLOGISCHE SERIE ZU DREIFUSSSCHÜSSELN AUS DEM STADTGEBIET	
VON FLAVIA SOLVA	235
<i>Háromlábú edények tipológiája Flavia Solva területén</i>	
Harsányi Eszter	
A FÜSTÖLŐTÁLAK MEGJELENÉSÉNEK ÉS ELTŰNÉSÉNEK OKAI	
A PROVINCIÁLIS LELETANYAGBAN	247
<i>Die Gründe für das Aufkommen und das Verschwinden der Räucherschalen im provinzialrömischen Fundmaterial</i>	
Dévai Kata	
A KÚPOSTESTŰ POHÁRFORMA FUNKCIONALITÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ	261
<i>Questioning the Function of Conical Glass Cup and Lamp in Late Roman Pannonia</i>	
Csapláros Andrea – Christoph Hinker – Susanne Lamm – Patrick Marko	
A GRAZI-MEDENCE A RÓMAI KORBAN A LEGÚJABB ÁSATÁSOK ÉS A	
LELETFELDOLGOZÁSOK TÜKRÉBEN	269
<i>Die Erforschung der römerzeitlichen Denkmäler im Grazer Becken</i>	
Mráv Zsolt	
UTAZÓKOCSIRA APPLIKÁLT „BENEFICIARIUS-JELVÉNYEK”	
KÉT ÉK-PANNONIAI KOCSISÍRBÓL	
Az eraviscus törzsi elit Róma szolgálatában	285
<i>Auf Reisewagen applizierte „Benefiziarierabzeichen” aus zwei nordostpannonischen Wagengräbern</i>	

Beszédes József	
AUXILIÁRIS LOVASKATONA SÍRKERTBE FOGLALT, KORA CSÁSZÁRKORI HAMVASZTÁSOS SÍRJA NAGYTÉTÉNYBŐL (Budapest, XXII. ker., M6 autópálya nyomvonala)	327
<i>Graveyard with a cremation burial of an auxiliary cavalryman from the early Roman period in Nagytétény (Budapest, district XXII)</i>	
Vámos Péter	
A HELY SZELLEME Genius-relief mint építési áldozat?	361
<i>The spirit of place – Genius representation as a form of building sacrifice?</i>	
Ottományi Katalin	
A VISEGRÁD–GIZELLAMAJORI ERŐD NY/I. HELYISÉGÉNEK KÉSŐ RÓMAI KERÁMIÁJA	375
<i>Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte 5. Jhs. aufgrund des Keramik von Befestigung Visegrád–Gizellamajor</i>	
Fazekas Ferenc – Szabó Antal	
BRONZEDÉNYEK LUSSONIUMBÓL	413
<i>Bronzegefäße aus Lussonium</i>	
Tőkés Tímea	
A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉRI ÁSATÁSOK RÓMAI KORI IMPORTKERÁMIA-LELETEI (2001–2005)	431
<i>(Roman Imported Ceramics from Brigetio – Komárom–Szőny, Vásártér)</i>	
Dévai Kata – Gelencsér Ákos	
RÓMAI KORI LAKÓHÁZ ÉS ÜVEGGYÁRTÓ MŰHELY BRIGETIÓBAN	439
<i>Roman dwelling-house and glass workshop in Brigetio</i>	
Fórizs István – Nagy Géza – Dévai Kata	
BRIGETIÓI ÜVEGLELETEK MŰSZERES ANALITIKAI VIZSGÁLATA	469
<i>Analytical investigations on the glass findings from Brigetio</i>	
Harsányi Eszter – Kurovszky Zsófia	
ELŐZETES BESZÁMOLÓ A KOMÁROM/SZŐNY, VÁSÁRTÉR 2. SZÁM ALATTI CSALÁDI HÁZNÁL FELTÁRT RÓMAI KORI FALFESTMÉNYRŐL	477
<i>Preliminary report on the Roman wall-painting found at 2 Vásártér, Komárom–Szőny (Brigetio)</i>	
Szabó Máté	
NEM ROMBOLÓ RÉGÉSZETI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA A PANNONIAI VILLAKUTATÁSBAN	493
<i>Non-destructive archaeological methods in the research of Roman villas of Pannonia</i>	
Gróh Dániel	
A VISEGRÁD–GIZELLAMAJORI ERŐD ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI	503
<i>Architectural historic problems of the fort of Visegrád–Gizellamajor</i>	
UTÓSZÓ	517

DÉVAI KATA*

A kúpostestű pohárforma funkcionalitásának kérdéséhez

A késő római korban igen gyakran előforduló kónikus pohárforma kapcsán, a talpgyűrűs változat kivételével, mind a lekerekített, mind az egyenes aljú változat esetében felmerül a funkcionalitás problémája. D. Harden talált elsőként egyértelmű bizonyítékot arra, hogy ez a pohárforma nem csupán ivóedényként volt használatban. Ő azonban az összes kónikus formájú üveget homogén csoportnak tekintve egyértelműen lámpásnak határozta meg, mivel sokban közülük olaj nyomai voltak felfedezhetőek és belső felületük gyakran volt égett, kormos. Ezen maradványok természettudományos vizsgálata is igazolta, hogy tartalmuk olaj lehetett.¹ Megfigyelései alapján az összes kónikus formát lámpásnak határozta meg, attól függetlenül, hogy milyen kialakítású az aljuk (a talpgyűrűs változatnál valószínűtlen a világító funkció), míg az egyenes, lekerekített, vagy gombban végződő aljnál felmerül ez a lehetőség is.² Nem vette figyelembe a peremkiképzésben jelentkező eltéréseket sem, noha megfigyelte, hogy vágott és melegen lekerekített kialakítás egyaránt előfordul és a vágott megmunkálás esetében is elkülöníthető volt egy utólag eldolgzott, csiszolt csoport és egy durva, egyenetlen élű kör.³ M. Stern véleménye szerint az elkülönítés lehetőségét a peremkialakításban kell keresnünk. Ugyanis a melegen lekerekített pereműeket ivásra használhatták, míg a vágott pereműek között az eldolgzott példányokat nem valószínű, hogy pohárként alkalmazták.⁴ A megfigyelés első felével feltétlenül egyet kell értenünk, viszont a következtetés második része nem pontos, ugyanis nem csak a kúpos testű pohárforma esetében fordul elő a vágott, eldolgzott peremkialakítás. A perem vágott kialakítása a poharak esetében a Kr. u. 4–5. században rendkívül elterjedt és gyakran alkalmazott eljárás volt.⁵ Míg az utólagos megmunkálás, csiszolás hiánya a 4. század végén, 5. század elején szintén gyakori jelenség és nem csupán a kúpos testű pohárforma esetében, hanem a félgömb, féltojás, esetleg hengeres testű példányoknál is jellemző. R. Pirling véleménye szerint az alacsonyabb színvonalú peremkialakítás együtt jelentkezik a rosszabb, buborékosabb anyagminőséggel és az olivazöld, üvegöld árnyalatok elterjedésével. Ennek oka pedig, hogy a Rajna-menti csapatok kivonásával Krefeld-Gellep esetében megszűnhetett a központi nyersanyagellátás és helyi, rosszabb minőségű alapanyaggal kellett beérniük a mestereknek.⁶ Így nem értek egyet M. Stern véleményével, hogy a vágott, durván megmunkált peremű példányokat használták volna világításra. Noha a melegen lekerekített változatok esetében valószínűsíthető, hogy ittak belőlük. Ugyanakkor már D. Harden karanisi leletanyaga kapcsán felmerült a multifunkcionalitás kérdése, ugyanis az egyik ilyen kúpos testű pohárban négy dobókockát találtak, tehát azt a darabot például nem világításra, nem is ivásra, hanem kockavetésre használták.⁷

* MTA-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b.). Email: kata.devai@gmail.com

1 HARDEN 1936, 155.

2 HARDEN 1936, 155–166. D. Harden az általa homogénnek tartott csoportban az aljkiképzés alapján négy variánst különböztet meg. A. tömör, lekerekített, B. egyenes, C. talpgyűrűs, D. gombban végződő alj.

3 HARDEN 1936, 156.

4 STERN 2001, 264.

5 A vágott peremkialakítás elterjedése összefüggésbe hozható a félformába fűjt pohárformák népszerűvé válásával.

6 PIRLING 1979, 119.

7 HARDEN 1936, Plate XVI.460.

A lámpásként való használat gyakorlati módját már D. Harden tisztázta, a 20. század elején ugyanis szinte pontosan ez a forma ugyanúgy használatban volt a mecsetek világítására. Csaknem színültig vízzel töltötték fel az üvegeket, majd a víz tetejére olajat öntöttek, ezután elhelyezték a kanócot. Így elkerülhető volt az üveg túlhevülése, a víz biztosította a hűtést. Ezért nem volt szükséges, hogy az ilyen célra használt kónikus edények különösen nagy falvastagsággal készüljenek.⁸ Az agyagmécsesekkel összehasonlítva a fényerejük is nagyobb volt. Míg egy átlagos agyagmécse fényereje 0,843 candela, addig az üvegből készült kónikus változaté 1,36 candela.⁹

Kétségtelen, hogy a 4. században megjelent kónikus formából egy egészen a 20. század elejéig használt lámpatípus fejlődési sora vezethető le (2. kép. 8.). Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a bizánci bazilikákban elterjedt, formailag már sokféle lámpatípus megjelenése régészeti közegben,¹⁰ írott forrásokban¹¹ és képi ábrázolásokon,¹² inkább tehető az 5. század második felére és a 6. századra, mint a 4. század második felére. Majd tény az is, hogy a 7. századtól a mecsetekben tovább él a forma használata. Lehetséges, hogy a kúpos testű pohárforma használata, mint lámpás később terjedt el (és elsősorban a templomokban használták világításra, így a sírokban ritkábban jelenik meg), inkább az 5. századtól, noha maga a forma elterjedt a 4. században is a Fekete-tenger vidékétől, Észak-Afrikán át Északnyugat-Európáig.¹³ A karanisi anyag datálásában is felmerült az a lehetőség, hogy a korábbi állásponttal szemben nem az 5. század első felére, hanem főként a század második felére és a 6. századra datálhatóak.¹⁴ Ugyanakkor lehetséges, hogy ugyanaz a forma ugyanabban az időben különböző területeken különböző célt szolgált, de akár egy helyen belül is lehetséges ilyen megoszlás. Noha valószínűsíthető, hogy Egyiptom, Szíria–Palesztina térségében gyakoribbnak tűnik a lámpásként való használat, Jalame késő római üvegműhelyében több mint száz példánya került elő,¹⁵ míg a Földközi-tenger térségének nyugati részén kedvelt ivóedény is volt.¹⁶ Ennek bizonyítéka például egy a Vatikánban őrzött, Ostiából előkerült falfestmény (1. kép), amelyen a kúpos testű pohárformát egyértelműen ivásra használják. Kérdéses, hogy a pannoniai, formájuk szerint a keleti példákhoz közelebb álló darabok milyen funkciót szolgálhattak.

A kúpos testű pohárforma Pannoniában leggyakrabban talpgyűrűs vagy egyenes aljú változatban fordul elő, változatos színben és anyagminőségben, mind melegen lekerekített, mind vágott peremkialakítással. Általában 10–13 cm közötti magasság jellemző rájuk. Különleges darab a Barkóczi L. katalógusában 159. szám alatt szereplő, a ságvári temető 212. sírjából származó görög feliratos pohár.¹⁷ Felirata miatt és magas színvonalú, összetett díszítése révén is kitűnik a kúpos testű formák között. Felirata alapján egyértelműen ivásra szolgált.¹⁸ Az ívelt, vágott, de gondosan csiszolt peremű, enyhén benyomott, egyenes aljú pohár méreteit tekintve illeszkedik a pannoniai egyenes aljú, kúpos testű poharak sorába. Díszítése összetett. Az edény testén 17 kisméretű, keskeny, ovális alakú sötétkék, opak petty található. Ezen kívül vésett díszítés látható a poháron, azonban ennek kivitelezése, mélysége alapján inkább a bekarcolt vonaldíszhez hasonlítható. A perem alatt kis fenyőág jelzi a felirat kezdetét, amelynek betűi nem vastagabb vésett vonalakkal állnak össze, hanem több, egymással párhuzamos, enyhén bemélyedő vonalból. A felirat alatt több vékony vonalból összeállított hullámos indadísz látható, amelyből kisebb indák is kiágaznak. A felirat és a kék petty sor közötti részt pedig az indán kívül kisméretű bekarcolt oválisok töltik ki. Felületük szintén vékony vonalakkal áll, az edény alsó részén pedig vízszintesen enyhén bekarcolt fenyőág-motívum fut körbe. A feliratát alapul véve valószínűsíthető, hogy az egyenes aljú darabok többségében pohárként lehettek használatban. Pannonia területéről egyenes aljú kúpos testű pohár képi ábrázolása is ismert, a pécsi korszak sírkamrából.¹⁹ Ez a két bizonyíték alátámasztja, hogy a kúpos testű egyenes aljú változat pohárként lehetett használatban.

8 HARDEN 1936, 156.

9 STERN 2001, 262.

10 CROWFOOT – HARDEN 1931, 198. Például Jerash templomában; JENNINGS 2004–2005, 135–145.

11 Paulus Silentiarius, *Descriptio S. Sophiae* II. 823–826.

12 CROWFOOT – HARDEN 1931, 202. Kr. u. 5–7. századi mozaikokon, freskókon; STERN 2001, 267.

13 FERNÁNDEZ 1984, 215.

14 WEITHAUS 1999, 168–170.

15 STERN 2001, 265; WEINBERG 1988, 63–65.

16 STERN 2001, 265–266. Ostiai falfreskó és Palermo késő római temetői.

17 BARKÓCZI 1988, 102; BURGER 1966, 121; KOVÁCS 2007, 45.

18 KOVÁCS 2007, 45. ΠΕΙΕ ΖΗΧΗ ΕΥΤΥΧΩΣ.

19 FÜLEP 1984, 42, Pl. XX.

A lekerekített aljú típus

A túlnyomórészt talpgyűrűs és egyenes aljú pohárformák mellett számszerűleg is kitűnik a lekerekített aljú változat, ugyanis ebbe a csoportba igen kevés darab sorolható annak ellenére, hogy maga a kúpos testű pohárforma rendkívül gyakori Pannonia késő római időszakában.²⁰

Ez a típus Barkóczi L. katalógusában a 47e variánsnak felel meg. Ritkábban fordul elő, mint a kúpos testű pohárformák egyéb változatai. A Kr. u. 4. század második felében inkább jellemző, mint az 5. század elején. A ságvári temető 26. és 32. sírjából előkerült példányok szerepelnek Barkóczi L. katalógusában. Mindkettő hasonló méretű (13 és 13,5 centiméter magas, 7,8 és 8 centiméter szájmérvével). Barkóczi L. 47f variánsa pedig szintén lekerekített aljú, kónikus forma vésett díszítéssel a ságvári temető 262. sírjából.²¹ A forma azonossága miatt azonban nem helyes ez a felosztás, különösképp, hogy a típus mindegyik előfordulása díszített. Megjelenik a forma díszítetlen változata Pannonia Secunda területén, Gomolavában bekarcolt vonaldíszrel ellátva és kék pettyes rátétdísz kialakításban is,²² valamint Saviában Poetovio területén, mind vésett vonalakkal díszített, mind díszítetlen változatban.²³ Ez a pohárforma a Római Birodalom keleti felében, például Berytusban,²⁴ Karanisban²⁵ és Sardisban²⁶ gyakori, de a Fekete-tenger vidékén csak ritkán fordul elő.²⁷ A nyugati birodalomrészén kevésbé népszerű, noha Augstban²⁸ és Bordeaux-ban az 5–6. században²⁹ kimutatható a használata.

Jelen dolgozatban sajnos a ságvári 26. sírból előkerült darabot nem tudtam vizsgálni (nem találtuk a raktárban), de a Barkóczi L. katalógusában szereplő másik két példányt igen. Pannonia mai Magyarország területére eső részén összesen kilenc kúpos testű, lekerekített, megvastagodó aljú változatot találtam, míg egy esetben van példa a gombban végződő aljú formára, amely szinte bizonyos, hogy lámpásként lehetett használatban. Három ságvári példán kívül Pilismarótról és Mosdósról, három példány a bátaszék–kövesdi temetőből, egy Balatonfüred–Siskei templom területéről került elő és egy ismeretlen lelőhelyű példány található a Magyar Nemzeti Múzeumban (2. kép. 2.).³⁰ A mosdósi példány Barkóczinál szintén külön szám alatt szerepel a díszítésének megkülönböztetése miatt (76. típus). Peremük két kivétellel enyhén ívelt, vágott, csiszolt, aljuk megvastagodó, lekerekített, kivétel nélkül nagyon jó minőségű edények. A ságvári példányok (2. kép. 2., 4.) sárgászöld és üvegzöld, a siskei templom területéről előkerült sárgászöld, a bátaszék–kövesdi darabok (2. kép. 5–7.) üvegzöld, a mosdósi és pilismaróti (2. kép. 3.) szintelen üvegből készült. Magasságuk változó: 7, 12, 15, 17 és 19 cm. Általában díszítettek, a díszítés gondosan kivitelezett. Leggyakrabban vízszintesen futó vastag, vésett (kerékvágott) vonalak tarkítják őket, két esetben három-három, egy esetben öt vésett vonal található az edény testén. Három esetben figyelhető meg bekarcolt vonaldísz alkalmazása, mindhárom esetben a perem alatt és az edény testén két sávban elhelyezve. Kivételt a mosdósi darab képez, ahol a vésés kevésbé mély, de gondosan kivitelezett. A perem alatt kettős vonal, majd további három vonal, a vonalak között pedig méhsejtszerű facettált díszítés található. Hasonló díszítést figyelhetünk meg a Corning Museum kúpos testű, lekerekített aljú darabján, azonban ennél a méhsejtszerű facettált dísz az edény egész felületét beborítja. A mosdósi pohárforma különösen nagyméretű, 24,8 centiméter magas. Az 5–6. századra datálható, szaszanida terülről származhat.³¹ A siskei templomnál előkerült példány töredékes, csak az aljrésze maradt meg, de az látható, hogy egy átlagos pohárformánál kisebb méretű tárgyhoz tartozott.³² A három bátaszék–kövesdi darab kissé kilóg a sorból. Kettő közülük átlagos méretű (15 cm magas), üvegzöld színű, jó minőségű, díszítés nélküli, viszont – kivételt képezve

20 A doktori dolgozatomhoz tartozó anyaggyűjtés során mindössze tíz példányt sikerült ebbe a csoportba sorolni.

21 BARKÓCZI 1988, 84–85.

22 DAUTOVA RUŠEVLIJAN 1992, 18. és 34. sír; ŠARANOVIC-SVETEK 1986, Tab. IV.

23 ŠUBIC 1974, Tab. VII; MIKL CURK 1976, Pl. IV.16.

24 JENNINGS 2004–2005, Fig. 6.10.

25 HARDEN 1936, Pl. XVI.436–449.

26 SALDERN 1988, Pl. 27.

27 SOROKINA 1970, 73.

28 RÜTTI 1991, AR 69.

29 FOY – HOCHULI-GYSEL 1995, Fig. 14.19–22.

30 BURGER 1966, 32. 262., 270. sír; SCHMIDT 2000, 32. 262., 270. sír.

31 PERROT 1967, 135.

32 K. PALÁGYI 2004, 14 3.3.1.

ebben a csoportban – peremkialakításuk melegen lekerekített, enyhén megvastagodó.³³ Ezzel megegyező melegen lekerekített peremű forma került elő Poetovioból.³⁴

Különleges a bátaszék–kövesdi temető 21. sírjában talált lekerekített aljú, kis cseppszerű csúcsban végződő forma, amely mindössze 7 cm magas. Pereme ívelt, vágott, csiszolt, rendkívül jó minőségű. Az edény peremén és a testén egy sávban vízszintesen futó bekarcolt vonaldísz figyelhető meg.³⁵ A forma különleges, ritka, inkább az 5. századtól jellemző a birodalom keleti területein. Ez a típus megjelenik Serdicában egy freskón lámpásként ábrázolva.³⁶ Pannoniában az egyetlen előfordulása a bátaszéki példány. Méretében és formájában megegyező darab került elő Szlovénia területéről, Rodik lelőhelyről,³⁷ Szerbiából, Obrenovac lelőhelyről, amelynek magassága 7,8 cm,³⁸ Emonából és Splitből.³⁹ Ezen túlmenően Jalame lelőhelyről származik pontos párhuzama.⁴⁰ Előfordul Sardisban is kora bizánci kontextusban.⁴¹ Rómában az 5. századra tehető példánya ismert.⁴² Érdekes párhuzama található az Ontario Múzeumban, ahol ez a forma kék pettyes rátétdíszítéssel jelentkezik és az alj cseppben végződő része is ebből a kék üvegből készült.⁴³

A sírban való elhelyezésük nem különbözik a többi pohárformától, leggyakrabban a lábnál helyezték el őket. A ságvári 262. sírban például két gyermek váza mellől, a bal bokánál került elő a 19 cm magas forma. Érdekes felvetni annak lehetőségét, hogy ez a típus nem azonosítható-e, mint lámpás, mivel a többi kúpos testű formához képest rendkívül ritka az előfordulása, mindig kiváló az anyagminősége és általában gondosan díszített. Ezen kívül gyakran vagy jóval nagyobb méretű, vagy jóval kisebb, mint a többi pohárforma. A szlovéniai leletanyagot feldolgozó I. Lazar szintén ezt a formát határozta meg lámpásként.⁴⁴ Hasonló véleményen van M. Ružić, aki a szerbiai leletanyagot publikálta.⁴⁵

Ha ezek űrtartalmát összehasonlítjuk más poharakkal, a következőt láthatjuk. Egy átlagos méretű féltojásforma pohár űrtartalma megközelítőleg 2 dl,⁴⁶ egy átlagos, hengeres testű pohár űrtartalma 2,95 dl.⁴⁷ Ha a kónikus formákat nézzük: egy kúpos testű, talpgyűrűs pohár űrtartalma közel 2 dl,⁴⁸ egyenes aljú kúpos testű változatának űrtartalma 2,53 dl.⁴⁹ Ehhez képest a bátaszék–kövesdi temető 143. felnőtt nő sírjában lévő űrtartalma 1,42 dl, a 151. sír pohara 3,27 dl űrtartalmú, míg a 21. sír cseppben végződő darabja felnőtt férfi sírjában 1,27 dl. Az igazán nagy eltérést azonban a három nagyobb lekerekített aljú formánál láthatjuk, ezek közül szintén a ságvári példát elemezve több mint 8 dl űrtartalmat számíthatunk.⁵⁰ Ha feltételezzük, hogy ivófunkciót töltött be és ezen poharak esetében valószínűsíthető, hogy egyszerre kellett tartalmukat kiinni, hiszen aljukon nem álltak meg, meglehetősen soknak tűnik a 8 dl-es űrtartalom. Különösképp, ha figyelembe vesszük, hogy gyermeksírból került elő az adott darab.

Összefoglalásképpen elmondható tehát a kónikus pohárformák kapcsán, hogy rendkívül gyakoriak a késő római időszakban, de többségük egyenes aljú, vagy talpgyűrűs aljkialakítású. Az egyenes aljú változat esetében rendelkezünk képi ábrázolással (pécsi korszós sírkamra), illetve feliratos bizonyítékkal is (ságvári görög feliratos pohár) arra vonatkozóan, hogy ezek ivófunkciót töltöttek be. Ezzel szemben a lekerekített aljú változat nagyon ritka, mindig rendkívül jó minőségű, általában gondosan díszített, két

33 V. PÉTERFI 1993, 76–77. 143. és 151. sír, gyermek téglasírja.

34 MIKL CURK 1976, Pl. V.1.

35 V. PÉTERFI 1993, 51. Férfi sír melléklete, nincs meg a sír teljes leletanyaga, üvegtörés volt még a sírban.

36 CROWFOOT – HARDEN 1931, 202. Szent György rotunda freskója, 4. század vége–5. század eleje.

37 LAZAR 2003, 200. Rodik lelőhely, 5–6. század.

38 RUŽIĆ 1994, 56 Kat. 1189.

39 LAZAR 2003, 201. A forma ismert Itáliából és Dél-Franciaország területéről is.

40 JENNINGS 2004–2005, 146 Fig. 6.20.9, Kr. u. 450–500.

41 SALDERN 1980, 52 Type 4.

42 STERNINI 1991, 122 Fig. 20.

43 HAYES 1975, 89 Fig. 476. szíriai–palesztinai üvegek között szerepel.

44 LAZAR 2003, 199–200 Typ 9.1.1. Kúpos testű, lekerekített aljú típus, Ptuj lelőhely, 4–6. sz.; 9.3.1. csepp alakú aljban végződő típus, Rodik lelőhely, 5–6. sz.

45 RUŽIĆ 1994, 55 XII. Tip, kúpostestű lekerekített aljú, Novae, Diana, Pontes lelőhelyekről; cseppben végződő aljjal, Diana, Pontes, Ulpiana, Horreum Margi, Obrenovac lelőhelyről.

46 A vizsgált darab lelőhelye Esztergom, Bánomi-dűlő 274. sír, ltsz. 95.215.1.

47 A vizsgált darab Aquincumból, a Bécsi úti temetőből való ltsz. 91.2.89.

48 Ságvári temető, Rippl-Rónai Múzeum ltsz. 11.610.

49 Bátaszék–Kövesd, ltsz. 91.16.2.

50 Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 52.35.2.

példától eltekintve vágott peremkialakítású, de gondosan eldolgozott peremű. Ezen kívül méretükben gyakran találunk eltérést az átlagos pohármérethez képest: gyakran vagy kisebbek, vagy éppen jóval nagyobbak, mint a megszokott méretek. Elterjedésüket nézve Dél-Pannoniában fordulnak elő főként (Ságvár, Mosdós, Bátaszék–Kövesd). A felsorolt érvek felvetik annak lehetőségét, hogy a kúpos testű lekerekített aljú pohárformát nem mindig feltétlenül ivásra, hanem esetleg világításra használhatták Pannoniában is, nem csak a Római Birodalom keleti felén.

IRODALOM

- BARKÓCZI 1988 Barkóczy, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Studia Archaeologica IX. Budapest 1988.
- BURGER 1966 Sz. Burger, A.: The Late Roman Cemetery at Ságvár. *ActaArchHung* 18 (1966), 99–224.
- CROWFOOT – HARDEN 1931 Crowfoot, G. M. – Harden, D. B.: Early Byzantine and Later Glass Lamps. *JEA* 17 (1931), 196–208.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992 Dautova-Ruševljan, V.: Nekropola. In: V. Dautova-Ruševljan: *Gomolava. Rimski period*. Novi Sad 1992, 167–186.
- FERNANDEZ 1984 Fernandez, F. V.: Kalifale Lampen. *MM* 25 (1984), 208–215.
- FOY – HOCHULI-GYSEL 1995 Foy, D. – Hochuli-Gysel, A.: Le verre en Aquitaine du IVe au IXe siècle, un état de la question. In: D. Foy (red.): *Le verre de l'antiquité tardive et du haut moyen âge. Typologie-Chronologie-Diffusion. Association Française pour l'Archéologie du Verre, 8me rencontre, Guiry-en-Vexin 1993*. Guiry-en-Vexin 1995, 151–177.
- FOY – NENNA 2001 Foy, D. – Nenna, M. D.: *Tout feu tout sable. Mille ans de verre antique dans le Midi de la France*. Marseilles 2001.
- FÜLEP 1984 Fülepi, F.: *Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*. Budapest 1984.
- HARDEN 1936 Harden, D. B.: *Roman Glass from Karanis. Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt. 1924-29*. Oxford 1936.
- HAYES 1975 Hayes, J. W.: *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*. Toronto 1975.
- JENNINGS 2004–2005 Jennings, S.: Vessel Glass from Beirut. Bey 006, 007 and 045. *Berytus* 48–49 (2004–2005).
- KOVÁCS 2007 Kovács P. (ed.): *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*. Budapest 2007.
- LAZAR 2003 Lazar, I.: *Rimsko Steklo Slovenije – The Roman Glass of Slovenia*. Ljubljana 2003.
- MIKL CURK 1976 Mikl Curk, I.: *Poetovio I*. Ljubljana 1976.
- K. PALÁGYI 2004 K. Palágyi, S.: *Római kori üvegek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből*. Veszprém 2004.

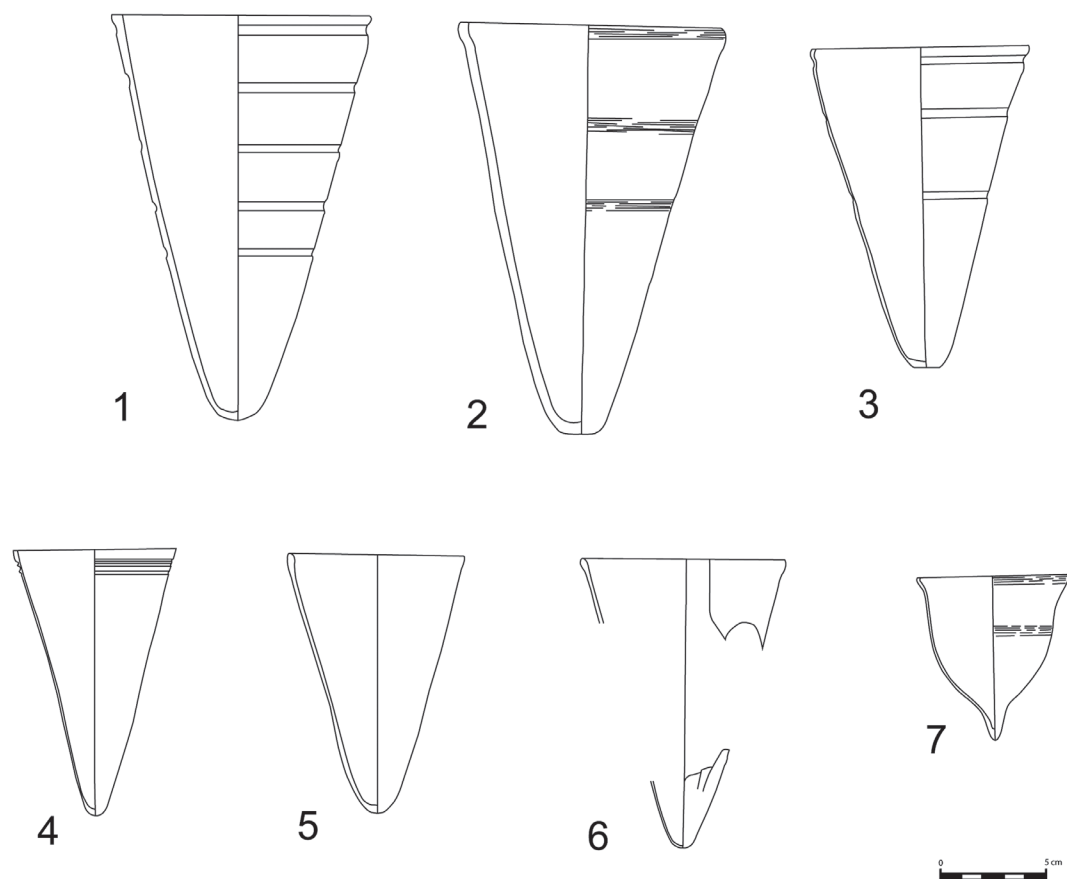
- PERROT 1967 Perrot, P. N. (ed.): Recent Important Acquisitions. *JGS* 9 (1967), 133–143.
- V. PÉTERFI 1993 V. Péterfi, Zs.: A Bátaszék-Kövesd pusztai későrómai temető. *WMMÉ* 18 (1993), 47–168.
- PIRLING 1979 Pirling, R.: Vom römischen zum fränkischen Glas – Im Spiegel der Funde von Krefeld-Gellep. *Annales* 8 (1981), 115–131.
- RUŽIĆ 1994 Ružić, M.: *Rimsko staklo u Srbiji*. Centar za arheološka istraživanja 13. Beograd 1994.
- RÜTTI 1991 Rütli, B.: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 13. Augst 1991.
- SALDERN 1980 von Saldern, A.: *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*. London 1980.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK 1986 Šaranović-Svetek, V.: *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad 1986.
- SCHMIDT 2000 Schmidt, W.: Spätantike Gräberfelder in den Nordprovinzen des Römischen Reiches und das Aufkommen christlichen Bestattungsbrauchums. Tricciana (Ságvár) in der Provinz Valeria. *SJ* 50 (2000), 290–439.
- SOROKINA 1970 Sorokina, N.: Die Nuppengläser von der Nordküste des Schwarzen Meeres. *Annales* 5 (1972), 71–79.
- STERN 2001 Stern, E. M.: *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas. 10 v. Chr.-700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf*. H.n. 2001.
- STERNINI 1991 Sternini, M.: Verres tradifs de Rome. *Annales* 12 (1991), 121–128.
- ŠUBIĆ 1974 Šubić, Z.: Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu. *AV* 25 (1974), 39–62.
- WEINBERG 1988 Weinberg, G. (ed.): *Excavations at Jalame. Site of a Glass factory in Late roman Palestine*. Columbia 1988.
- WEITHAUS 1999 Weithaus, D.: The Date of the Glass from Karanis. *JGS* 41 (1999), 168–170.

QUESTIONING THE FUNCTION OF CONICAL GLASS CUP AND LAMP IN LATE ROMAN PANNONIA

The conical cupform frequently occurs in late Roman burial in Pannonia. We know more than 300 specimens from different cemeteries, most of which have either flattened bases or their base rings were created by applying one circular trail of glass. Evidence for the usage of the flattened based version as a cup is provided by a fresco from the 2nd tomb in Pécs. ΠΕΙΕ ΖΗΧΗC ΕΥΤΥΧΩC is inscribed in a cup found in a grave Nr. 212 located in the cemetery of Ságvár, which proves that it was used for drinking. The rounded base variant very rarely appears (we have found ten examples in Hungary so far: three from Ságvár, three from Bátaszék–Kövesd, one from Mosdós, one from Pilismarót, one from Balatonfüred, and one from an unknown find place). Unlikely to the previously mentioned ones, the material of the rounded base variants always have a good quality. In addition, all of these are usually decorated with horizontal wheel-cut lines or horizontal abraded bands, and one of these has cell shape facet cuts. In most cases edge of the rims of these finds are cracked off and polished. Two examples for fire rounding rims were found in graves Nr. 143, Nr. 152 in Bátaszék–Kövesd. A lamp form with base knob was in grave Nr. 21 in Bátaszék–Kövesd. The conical form with a base knob or a rounded base are usually either bigger or smaller than ordinary cups. The volumetric capacity of the average cup is about 2–3 dl. The cupform from grave Nr. 262 in Ságvár which to used to be two children's belonging has a volume of more than 8 dl. The cupform from a man's grave Nr. 21 in Bátaszék–Kövesd has a capacity of 1,2 dl. The majority of cupforms with rounded bases and the one with a base knob mainly occurred in South-Valeria (Ságvár, Bátaszék–Kövesd, Mosdós). For these reasons cupforms with rounded bases or base knob were likely to have been used as lamps.

1. kép. Küpostestű ivópoharak egy ostiai falfestményen. (FOY – NENNA 2001, 1.)

2. kép: 1. Ságvár, 262. sír (MNM, ltsz: 52.35.2.); 2. Ismeretlen lelőhely (MNM, ltsz: 54.2.82.); 3. Pilismarót (MNM, ltsz: 86.9.1); 4. Ságvár, 32. sír (SMMI, ltsz: 11.595.1.); 5. Bátaszék–Kövesd, 143. sír (WMMM, ltsz: 83.4.40.); 6. Bátaszék–Kövesd, 151. sír (WMMM, ltsz: 92.26.1.); 7. Bátaszék–Kövesd, 21. sír (WMMM, ltsz: 91.13.1.); 8. Lámpatípusok (CROWFOOT – HARDEN 1931, Pl. XXVIII–XXIX)